

др Бранко ВАСИЉЕВИЋ
професор Факултета политичких наука Универзитета у Београду

ФИНАНСИЈСКЕ КРИЗЕ И РЕЗИСТЕНТНОСТ БАНКАРСКИХ СИСТЕМА

Резиме

Банкарски сектор има кључну улогу у трансмисији финансијске кризе. Модели организације банкарског система могу се анализирати према перцепцији ризика и следственој ошорноснои на кризе. Тржишни модел банкарства заснива се на одношењу ризика од стране оснивача и носилаца посебних интереса банке. Кризе у тржишном моделу банкарства су облик намењања тржишне дисциплине. Исламски модел заснива се на модели ризика и резистентан је на нека обележја криза. Централно-плански модел доноси социјализацију ризика на нивоу државе. Криза овог модела је саставни део кризе економског система. Самоуравни модел социјализује ризик на нивоу реалног сектора и подложен кризи реалног сектора. Резистентност на кризе различитих банкарских модела показује тесну везу са њиховом ефикасношћу.

Кључне речи: *банкарска криза, модели банкарског система, тржишно банкарство, исламско банкарство, централно-планско банкарство, самоуправно банкарство.*

Савремена светска економска криза показује централну улогу банкарског сектора у трансмисији њених обележја (Taylor, 2010). Започела као криза финансијског тржишта, преко банкарског система криза се прелила у реални економски сектор. Као и свака финансијска криза, она „подиже трошкове интермедијације и ограничава доступност кредита“ што за последицу има ограничавање активности у реалном сектору и „у

крајњој линији води периодима ниског раста и рецесији“ (F. Allen and D. Gale, 2000). Зато је потребно истражити резистентност различитих система организације банака на кризе, без обзира на порекло почетног кризног импулса, укључујући и онај креиран у самом банкарском сектору.

Банке су основни носилац финансијске интермедијације и стога су природно осетљиве на кретања у финансијском и реалном сектору. Ради спречавања активирања кризних механизма, али и за остваривање циљева максимизације вредности улагања власника, банке су развиле механизме управљања ризицима, који су постали саставни део банкарске функције.

Управо са становишта механизма управљања ризицима, могу се класификовати различити модели организације банкарских система. У овом раду истражиће се основна обележја ових модела и испитати њихове инхерентне могућности генерисања криза, односно резистентност на кризе у финансијском и реалном сектору. Испитаће се два активна модела – тржишни и исламски банкарски систем, као и два модела која су до недавно били оперативни – централно-плански и самоуправни банкарски систем.

I Тржишни банкарски систем

Тржишни банкарски систем у основи има дефиницију банке као економског субјекта који обезбедјује плаћања, прикупља слободна новчана средства на финансијском тржишту и одобрава кредите.

Банке су финансијски посредници, који посредују између власника штедње и корисника штедње. Ово је посебно битно за разумевање тржишног банкарског система, јер економски субјекти морају самостално одлучивати о штедњи којом располажу. Економска мотивација за такву одлуку је камата. Истовремено, за власнике штедње, банке врше диверзификацију ризика (Diamond and Dybvig, 1983).

Традиционална теорија финансијског посредовања улогу банке анализира кроз два основна приступа: *економија трансакционих трошкова* и теорија *асиметричностии информација*. Иако је у савременим тржишним привредама финансијско тржиште ефикасно, тј. омогућен је веома брз проток информација на основу којих економски субјекти могу доносити своје финансијске одлуке, ипак постоји одређена асиметрија информација – банке располажу са више знања о појединим аспектима инвестиционог одлучивања. Оне такође поседују и већу способност да оцене расположиве информације, односно информације могу добити с

обзиром на масовну скалу операција, по нижим трошковима него што би то могао индивидуални инвеститор.

Савремене теорије финансијског посредовања наведеним обележјима тржишних банака додају још два обележја, која су резултат растуће комплексности банкарског посредовања. То су *широкови партиципације* и *ширвина ризиком*. Трошкови партиципације везани су за могућност банке да пружи инвеститору већу економију времена у финансијским трансакцијама, с обзиром на то да могу ефикасније управљати портфолиом клијента.

Друго обележје савременог тржишног банкарства је управљање ризицима; „главно обележје њиховог посла је везивање и развезивање ризика“ (R. Merton). Ризик је, по познатој Најтовој (F. Knight) дефиницији, могућност одступања очекиваног исхода одређене активности, чија је вероватноћа мерљива. То значи да банка, с обзиром на својство тржишног субјекта које има, мора водити рачуна о могућностима наступања неповољних последица својих активности, како би опстала на тржишту. Уколико наступе такве околности које доносе ризик, она мора имати механизме за његов трансфер, трговину, елиминацију или апсорпцију, како би и даље могла наставити са нормалним пословањем (*Going Concern*).

Тржишни банкарски систем организован је тако да *ризик из банкарској пословања носе оснивачи банке сразмерно свом учешћу у капиталу*. Може се, међутим, рећи да различити степен ризика носе и други носиоци интереса везаних за пословање банке (*stakeholders*) – депоненти, кредитори, држава, управа банке.

На микро-нивоу, тржиште дисциплинује банке које преузимају високи обим ризика и тиме угрожавају своју солвентност (способност покривања губитака расположивим капиталом), процесом стечаја. Стечај банака има значајније последице по реалну економију од стечаја других економских субјеката, посебно када је реч о великим банкама (ICB, стр. 19). Микро-економски ризици банкарског пословања могу имати макро-економске последице, тако што неликвидност или несолвентност једне или неколико банака може изазвати активирање системског ризика, односно проузроковати кризу целокупног банкарског сектора.

Трансмисија банкарске кризе има основ у повезаности банака, посебно у обезбедјивању ликвидности, као и испреплетаности кредитних и других аранжмана са реалним сектором. Исто тако, функционисање целине банкарског сектора повезано је са поверењем становништва у кредитни и финансијски систем уопште.

Тржишни модел банкарства је, стога, подложен макро, односно системским кризама. Могућност настанка системских криза теорија тумачи се на два начина. Један теоријски правац сматра да кризе настају спонтано, на бази „промене очекивања, која може зависити готово ни од чега“ (Diamond and Dybvig, 1983). Други правац полази од поставке да системске кризе јесу резултат кретања у економским циклусима и стога су детерминисана кретањима у реалном сектору (F. Allen, 2004) У првом случају, доминантни појавни облик кризе је криза ликвидности и одлив депозита настао истовременим притиском депонената да их повуку (*Banks Run*). Криза поверења захвата читав банкарски систем, иако узрочник кризе може бити само једна банка (*Contagion*); и банке које су ликвидне и солвентне бележе губитак ликвидности и принуђене су да уновчавају активу уз губитке. У другом случају, криза реалног сектора води ка нагомилавању проблематичне активе у банкама, која се не може наплатити и стога мора бити санирана на терет капитала. Ако несолвентност захвати више банака, долази до ланца стечајева а стога и до контракције кредитне активности према реалном сектору, што отежава његов излазак из кризе.

Кризе банакског сектора поновно успостављају тржишну дисциплину, али намећу и високе друштвене трошкове. Тржишни механизам се зато допуњује државном интервенцијом – било у облику функције централне банке као кредитора у задњој инстанци, било преко механизма осигурања депозита. Држава може додатно капитализовати банке или преузети на себе проблематичну активу банака, што су чести примери акције држава и у савременој финансијској кризи. Ове интервенције постале су саставни део модела тржишног банкарства, још од познате Беџхотове студије о улози централне банке у финансијском систему, иако стимулишу појаву и развој моралног хазарда кода банака. Прво, тиме што подстичу банке на преузимање прекомерних ризика уз очекивање да ће бити капитализоване државном интервенцијом и друго, тиме што се профити из успешног пословања приватно присвајају а губици социјализују новцем пореских обвезника.

Проблем системских криза тржишног модела банкарства треба ставити у контекст ефикасности овог система (Allen, 2004). Кризе не укидају његову ефикасност – способност мобилизације ресурса у великом обиму и њихову рационалну алокацију. То управо омогућава повезаност банака и њихова мотивација да остварују профит. Смисао државне интервенције јесте да отклони велике флукуације профита, а не да помаже алокативној функцији банака; зато је она и део модела тржишног банкарства.

II Исламски банкарски систем¹

Исламски банкарски систем заснован је на примени принципа ислама на функционисање банака, како на нивоу пословања појединачних банака, тако и на нивоу банкарског система у целини.

Куран забрањује камату (*rib'*) и пословање банака, али и пословни субјекти који послују са банком морају поштовати ту забрану. Банке се морају водати по правилима обичајног права – шарије (*Shariah*), која проистичу из Курана и његових интерпретација; усклађеност пословања са верским правилима у свакој банци контролише посебан шеријатски одбор, као врста надзорног органа, који мора бити консултован приликом реализације сваке банкарске операције.

Пословати у условима, које намеће верско учење, дало је могућност банкама да развијају низ специфичних техника прикупљања и пласмана средстава, у којима се имплицитно мора водити рачуна о временској димензији коришћења новца (која у тржишном банкарском моделу представља извор камате), али и о операцијама које се по верским правилима пружају клијентима бесплатно. Када је реч о управљању ризицима, основно правило исламског банкарства је подела ризика. *Услови финансијске трансакције морају одражавати симетрију ризика и дисперзије прихода сваког од учесника у трансакцији.* Принос се не може остварити без преузимања ризика (правило Шарије је: ако нема ризика – нема ни добитка).

Операције банака засноване су на уговорима са клијентима, у мери у којој се може рећи да банке и немају оперативну самосталност. Уговори су основа и сложенијих финансијских трансакција које оне могу предузимати. Банке не могу позајмљивати средства ван сврха уговорених са клијентима. Због тога, забрањено је узајамно кредитирање банака, односно трговина ликвидношћу (S. Z. Ahmad, 2008).

Банке обезбеђују средства првенствено преко текућих и штедних рачуна. И један и други рачун су бескаматни. У првом случају, рачуни се отварају или као рачуни поверења (*amnah*) или као бескаматни зајмови банци (*qurd hasan*); клијенти их отварају јер им обезбеђују могућност вршења плаћања, а банка клијентима гарантује интегритет улога. У другом случају, клијент има могућност да партиципира у делу профита, којег банке остваре коришћењем његових средстава. Клијент уговором о отварању рачуна даје овлашћење банци да његова средства може инвестирати; пошто сноси ризик инвестирања, он има право и на сразмерни део профита предвиђен уговором.

1 Видети детаљније у: Sasi, 2006.

Орочени депозит у пракси исламског банкарства зове се и рачун са деобом профита или губитака, односно партиципативни рачун. Клијент уговором налаже банци у који пројекат ће уложити средства, а профит или губитак од посла дели се између банке и клијента према унапред утврђеној сразмери.

Прикупљена средства банка пласира кроз неколико дозвољених техника и у дозвољене области, које укључују само области реалне, материјалне производње и трговине (не и у спекулативне сврхе), а искључују области као што су коцка, производња алкохолних пића и сл.

Murabahah је основна операција пласмана средстава. Када одлучи да клијенту пласира средства, банка то ради заобилазним путем. Она најпре, у договору са клијентом, купује робу које је клијенту потребна. Пошто је исплатила робу и целини или делимично, банка постаје њен власник. Исту ту робу затим продаје клијенту по вишој цени, зарачунавајући маржу (профит) у висини унапред договореној са клијентом. Плаћајући у договореној динамици робу, клијент у ствари исплаћује кредит банци.

Musharakah је операција кредитирања која је заснована на партнерској сарадњи банке и клијента (отуда и њено име – води порекло од арапске речи *sharikas*, која означава ортаклук). Банка финансира пројекат једног или више клијената у целини или делимично. Профит или губитак из оствареног пројекта дели се сразмерно учешћу у финансирању, по унапред утврђеном споразуму.

Mudarabah је операција кредитирања у којој банка финансира трговачке операције клијената, уз поделу профита по унапред утврђеној сразмери. Губитак сноси банка. *Ijarah* је облик лизинга у пракси исламских банака. Банка купује одговарајућу имовину на захтев клијента и одобрава лизинг клијенту на уговором утврђени период.

Qard Hasan су бескаматни зајмови. Они се дају из добротних разлога, да би се помогло клијенту у невољи.

Исламско банкарство по дефиницији искључује повезивање банака и стога јачу концентрацију капитала на нивоу банкарског сектора као целине. Стога, оно је ограничено у концентрацији средстава, а алокација подлеже принципу споразума са клијентом и стога не мора увек бити ефикасна. С обзиром на то да је забрањена трговина ликвидношћу између банака, а фактички не постоји трансформација депозита, банке не могу бити подложне кризи ликвидности, нити се може појавити системска криза неликвидности банкарског сектора (S. Z. Ahmad, 2008). Међутим, исламско банкарство није имуно на кризе реалног сектора, које се преносе на финансијски сектор преко погоршавања квалитета активе, односно смањивања профитабилности банака (J. Dridi, M. Hasan, 2010).

III Централно-плански банкарски систем

Банкарски систем у централно-планској организацији привреде (банка као сервис државе) означава банку као државну кредитну институцију, кроз коју се реализује јединствена (планска) кредитна политика државе.

Пословање банака је подређено испуњавању планова, евидентирању и праћењу резултата рада предузећа. Банке су пасивно одражавале трансакције у привреди. Ова карактеристика се сматрала у совјетској теорији као кључни елемент предности централно-планског банкарског система у односу на тржишни.

Централно-плански банкарски систем је монобанкарски. То значи да је у рукама централне банке концентрисана и монетарна и кредитна функција, као и функција плаћања. Централно-плански модел организације банкарског система социјализује ризик преко државне функције организације и управљања финансијама, односно *ризик се айсорбује државним буџетом*.

У овом систему је битно да предузећа испуне план, постављен у натуралним показатељима обима производње и потребних инпута. Финансирање је следило аутоматски испуњење плана. Ако предузеће није могло да испуни план, одобран му је кредит од стране централне банке, по каматној стопи која је најчешће била једнака нули. Ако је испунило план изнад предвиђених пропорција и тако створило неки облик профита, овај је аутоматски одлазио у државни буџет.

Камата у централно-планском банкарском систему је арбитражна величина, која не одражава реалну потребу за капиталом и постоји само у односима грађана и државног сектора. По дефиницији, овај систем не може бити у кризи ликвидности, али депоновани новац грађана нема никакву економску функцију, а банке не могу управљати ризиком инвестирања грађана, јер не постоји перцепција ризика, ни текућег ни интер-темпоралног (будућност се не перципира као диференцирана). Али, овај систем дели и доприноси неефикасности целине централно-планског економског система, који је у перманентној кризи недовољне потрошње и технолошког заостајања.

IV Самоуправни банкарски систем

Модел самоуправног банкарског система је дефинисан као историјски специфичан. По мишљењу једног од наистакнутијих теоретичара самоуправног банкарства, решења која су усвојена у његовој орга-

низацији „потпуно одступају од праксе у банкарству западноевропских земаља. Она при томе не могу наћи никакве сличности с кредитним односима у источноевропским земљама. Према томе, самоуправна банка не одговара појму ни тржишне, ни централно-планске банке“ (I. Perišin, 1975).

Самоуправни модел банке садржи као свој основ, концепт „удруживања средстава“ производних субјеката, односно третира банку као прост „сервис удруженог рада“, односно организованих производних целина у којима се остваривала производња и самоуправљање радника. Банке су обављале депозитно-кредитну активност, али не и функцију плаћања, која је била издвојена у посебну државну институцију. То значи да банке нису имале економску самосталност, иако су биле посебна правна лица, већ су била у власништву организација удруженог рада (предузећа), а њихова средства била су истовремено и средства предузећа, које су предузећа водила као таква у својим књигама. То је, с друге стране, значило да, уколико банка има губитак из пословања, предузећа – оснивачи банке – била су дужна да те губитке покрију, те је тако *ризик пословања био социјализован, односно расиоређен на цео реални сектор*. Одговорност банке за доношење пословних одлука и могуће банкротство, ако би губици били већи од банчиног капитала, нису постојали.

Социјализација ризика банке, с друге стране, имала је пандан у социјализацији добити банке: приходе које оствари банка својим пословањем, по подмиривању трошкова, као заједнички доходак, оснивачи банке и лица која су уложила средства у банку, распоређују међу собом према доприносу који су дали његовом остваривању.

Самоуправни модел подложен је кризама реалног сектора, а кризе генерисане унутар сектора преноси на реални сектор; банке су углавном несолвентне и захтевају перманентну дежавну санацију.

Разматрање организације банкарских система показало је да су они у различитом степену резистентни на кризе, с обзиром на моделска обележја која су у основи везана за однос према ризику. Ове резултате требало би, међутим, посматрати у односу на ефикасност финансијског поредовања, као и у односу на могућност обезбеђења потреба реалног сектора за кредитима. Синтетички посматрано, несумњива је предност тржишног банкарског система над другим облицима организације банкарског система.

Литература

1. F. Allen, „The Efficiency and Stability of Banks and Markets“, *National Bank of Belgium Working Paper No 52*, May 2004.
2. F. Allen and D. Gale, „Financial Contagion“, *Journal of Political Economy*, 2000, vol. 108, no. 1.
3. F. Allen and A. M. Santomero, *The Theory of Financial Intermediation*, The Wharton School University of Pennsylvania, 96–32, 1996.
4. M. Umer Chapra, *The Major Modes of Islamic Finance*, Islamic Foundation, Leicester, September 17–21st, 1998.
5. D. W. Diamond and P. H. Dybvig, „Bank Runs, Deposit Insurance, and Liquidity“, *Journal of Political Economy*, 1983, vol. 91, no 3.
6. *Finansy i kredit SSSR*, red. V. V. Lavrov, Finansy, Moskva, 1977.
7. Maher Hasan and Jemma Dridi, „The Effects of the Global Crisis on Islamic and Conventional Banks: A Comparative Study“, *IMF Working Paper 10/201*, September 2010.
8. Independent Commission on Banking, *Interim Report*, London, April 2011.
9. Ivo Perišin, *Novac, kredit i bankarstvo u sistemu samoupravljanja*, Informator, Zagreb, 1975.
10. Sasi Alsayd, *Reforme bankarskog sistema u zamljama u tranziciji*, magistarski rad, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2006.
11. Sayed Zahid Ahmed, „The Financial Sector in Crisis and Islamic Banking“, доступно на адреси: www.roubini.com.
12. J. B. Taylor, „Getting Back on Track: Macroeconomic Lessons from the Financial Crisis“, *FRB of St. Louis Review*, May/June 2010.

Branko VASILJEVIĆ, PhD

Professor at the Faculty of Political Sciences, University of Belgrade

FINANCIAL CRISES AND RESILIENCY OF BANKING SYSTEMS

Summary

Banking sector plays a key role in the transmission of financial crises. Various models of banking systems could be analyzed according to their risk

perception and consequently to their resiliency to the banking crises. In the market based banking, shareholders and stakeholders bear the risk and the crises are the ways of implementing the market discipline. Risk in the islamic banking is divided between depositors and creditors and the system is resilient to some aspects of crises. In the centrally-planned banking model risk is transferred to the state budget and its crisis is the part of the overall system's crisis. Self-management banking transfers risks to the real sector and shares its crises. Resiliency of banking sector to the crisis is closely connected to its efficiency.

Key words: *banking crisis, banking models, market-based banking, Islamic banking, centrally-planned banking, self-management banking.*